

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Wydział Humanistyczny

ROMAN WYSOCKI

Odtwarzanie dziejów i kreacja legendy. Współczesna pamięć o Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej Hromadzie a proces formowania tradycji historycznej i tożsamości narodowej Białorusinów

The History Reconstruction and the Creation of the Legend. The Present Memory about the Belarusian Peasants' and Workers' Union and the Process of the Formation of the Historic Tradition and the National Identity of Belarusians

STRESZCZENIE

W artykule zostały omówione kwestie dotyczące obecności Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej Hromady we współczesnej białoruskiej tradycji historycznej. Partia ta, choć na scenie politycznej istniała bardzo krótko (1926–1927), była ewenementem w historii białoruskiego ruchu politycznego. W bardzo krótkim czasie pociągnęła za sobą wielotysięczne masy ludności białoruskiej. Pomimo skrajnie lewicowego programu w historiografii radzieckiej nie została potraktowana jako partia komunistyczna, dlatego przekaz o jej istnieniu był bardzo schematyczny i skąpy. Do wzorców tych nawiązuje współczesne państwo białoruskie. Powoduje to, że wiedza o formacji, która odcisnęła piętno na życiorysie większości białoruskich działaczy narodowych w II Rzeczypospolitej, nie jest domeną dominującego na Białorusi nurtu pamięci historycznej.

Słowa kluczowe: Białoruska Włościańsko-Robotnicza Hromada; Białoruś; tradycja historyczna; pamięć historyczna

Formowanie tożsamości narodowej jest procesem, który w obrębie wspólnoty nigdy nie przebiega jednostajnie. Spójność zmian w postawie jej członków i w ich wyobrażeniu „przeszłości własnego narodu” wykazuje korelację z wizją pamięci historycznej propagowaną przez elity narodowe. Inicjatorzy tego proce-

su głośzą przekonanie, że „przeszłość [...] nieustannie poprzez terażniejszość styka się z przyszłością”¹. Elementami składowymi „narodowej pamięci” są zarówno refleksja, rekonstrukcja obrazu przeszłości, jak i kreacja mitu określonych wydarzeń, bohaterów (wybitnych postaci), instytucji i organizacji.

Wyobrażenie istnienia wspólnych płaszczyzn przeszłości, określanych mianem tradycji historycznych, lokowane jest w pamięci zbiorowej metodą nieustannego powtarzania². Tradycja historyczna w danym przypadku „nie jest »jakąś« przeszłością, lecz przeszłością »naszą«, inną od przeszłości innych grup”³. Praktycznym odzwierciedleniem jej stanu stają się materialne i symboliczne upamiętnienia, badanie i opisywanie przeszłości, a nawet interpretacja spuścizny literackiej⁴. Niektórzy badacze przekonują o pozytywnym charakterze relacji między pamięcią historyczną a procesem narodotwórczym, gdyż w jego trakcie naród otrzymuje „pozytywne cechy” i rzadziej negatywne doświadczenia (w kontekście współczesnej kondycji). Pamięć historyczna, ich zdaniem, jest budowana w oparciu o wybrane wydarzenia z przeszłości, a nie przez odwołanie do historii jako całości. Służy też zachęceniu do akceptacji przez szeroką rzeszę odbiorców określonej koncepcji procesu historycznego rozwoju, który „zmierza do podniesienia narodowej historii i kreacji mitów, tym samym przemieniając przeszłość narodu w *sacrum*”⁵. Ujęcie to – niedefiniujące „pozytywnych cech” w kategoriach kanonu wartości humanistycznych – zaciera utylitarną potrzebę rozumienia negatywnych następstw wykorzystywania mitów i tworzenia nowych legend, które formują relacje między historią, pamięcią oraz narodem, ukazując jako „bardziej niż naturalne” i zakładając „wzajemne odnoszenie się do siebie, symbiozę na każdym poziomie – naukowym i pedagogicznym, teoretycznym i praktycznym”⁶. W dłuższej perspektywie czasu, gdy proces narodotwórczy przebiega niejednostajnie, pamięci historycznej zaczyna towarzyszyć „świadomość zerwania z przeszłością,

¹ Cyt. za: A. Szarkowska, *Świadomość i pamięć historyczna*, [w:] *Terror i konspiracja. Młodzież wobec indoktrynacji komunistycznej 1945–1956*, red. E.J. Kryńska, Białystok 2004, s. 21.

² Według Erica Hobsbawma „»Tradycja wymyślona« oznacza [...] zespół działań o charakterze rytualnym lub symbolicznym, rządzący zazwyczaj przez jawnie bądź milcząco przyjęte reguły; działania te mają wpajać ludziom pewne wartości i normy zachowania przez ciągłe repetycje – co siłą rzeczy sugeruje kontynuowanie przeszłości [...] Jednak osobliwość »wymyślonych« tradycji – o ile odwołują się one do historii – polega na tym, że ich związek z przeszłością jest w dużej mierze sztucznie wytwarzany”. Zob. E. Hobsbawm, *Tradycja wynaleziona*, Kraków 2008, s. 10.

³ A. Szpociński, *Kanon historyczny*, „Studia Socjologiczne” 1983, nr 4, s. 130.

⁴ Na temat kwestii postrzegania literatury białoruskiej i jej roli w procesie tworzenia wyobrażenia przeszłości i narodowej tradycji zob. K. Bortnowska, *Narodowa rekonstrukcja procesu historycznoliterackiego na Białorusi*, „Acta Albaruthenica” 2014, t. 14, s. 337–346.

⁵ M.J. Prutsch, *European Historical Memory: Policies, Challenges and Perspectives. Note*, Brussels 2013, s. 5.

⁶ P. Nora, *Między pamięcią i historią: Les lieux de Mémoire*, „Tutuł Roboczy: Archiwum” 2009, nr 2, s. 6.

[która] łączy się z poczuciem, że pamięć została rozbita – rozbita jednak w taki sposób, że stawia ona problem ucieleśnienia pamięci w pewnych miejscach, w których wciąż trwa poczucie historycznej ciągłości”⁷.

Za przedmiot rozważań w niniejszym tekście obrano korelację między pamięcią historyczną społeczeństwa białoruskiego a historyczną rolę Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej Hromady (BWRH, Hromada). Stan pamięci o niej odzwierciedla współczesna historiografia białoruska kształtująca „nowe wyobrażenia przeszłości poprzez kolejną historyczną interpretację”⁸. Funkcją taką pełnią także materialne i symboliczne upamiętnienia, bo „kultura pamięci implikuje budowę muzeów i pomników oraz wyznaczanie dat wspominających” uczestników wydarzeń⁹.

Działalność BWRH w propagowanej przez państwo białoruskie oficjalnej wykładni historii ciągle pozostaje epizodem tolerowanym, niemogącym służyć do konstruowania wyobrażenia o przeszłości „postradzieckiej wspólnoty”. Faktem nieistotnym (a może raczej kłopotliwym) dla „ideologii państwowej” jest, że powstaniu partii towarzyszyła spontaniczność i masowość na skalę bezprecedensową w najnowszej historii Białorusi¹⁰. Współczesna wiedza o Hromadzie i jej wpływach na formowanie postawy zbiorowej Białorusinów, pomimo powszechnego przekonania o stosunkowo dobrym odzwierciedleniu zagadnienia w badaniach naukowych, jest raczej znikoma. Przyczyn tego stanu nie należy poszukiwać w słabości badań historycznych na Białorusi, lecz w spuściźnie odziedziczonych po ZSRR projekcyjnych funkcji historiografii i polityki narodowościowej. Mitem założycielskim w nich była „Wielka Rewolucja Październikowa”, który w nowej formie został zaadaptowany przez współczesną białoruską politykę historyczną¹¹.

⁷ *Ibidem*, s. 4.

⁸ A. Saifullayeu, *Mityczne konstruowanie przeszłości historycznej. Przypadek Białorusi na przełomie XIX i XX wieku*, „Acta Albaruthenica” 2014, t. 14, s. 297.

⁹ A. Milardović, *Three Aspects of Dealing with the Past European experiences: A political science approach*, [w:] *Confronting the Past: European Experiences*, eds. D. Pauković, V. Pavlaković, V. Raos, Zagreb 2012, s. 20.

¹⁰ W historii politycznej Białorusi najliczniejszą organizacją polityczną była Komunistyczna Partia Białorusi (do 1952 r. Komunistyczna Partia [bolszewików] Białorusi), która w przededniu rozpadu ZSRR osiągnęła liczbę około 700 tys. członków. Odgrywała ona jednak inną rolę, a zaangażowanie w jej działalność miało inny charakter. *Notabene* stan liczebny zbliżony do tego, który osiągnęła BWRH w ciągu kilkunastu miesięcy swego istnienia, KP(b)B osiągnęła dopiero u schyłku trzeciej dekady swego istnienia. Zob. I.A. Пушкін, *Удзел нацыянальных меншасцей у грамадска-палітычным жыцці Савецкай Беларусі (1919–1990 гг.)*, Мінск 2010, s. 197.

¹¹ A. Smalanczuk, *Problemy rozwoju białoruskiej historiografii postsowieckiej albo nauka pod jarzmem „sowieckości”*, „Studia Białorusenistyczne” 2011, nr 5, s. 89.

Po powstaniu niepodległego państwa białoruskiego w 1991 r. można było spodziewać się, że wkrótce nastąpi zaangażowanie jego struktur w wykreowanie zunifikowanego obrazu narodowej przeszłości i sformowanie własnej polityki historycznej z zamiarem „wykorzystania historii [własnego narodu] dla celów politycznych”¹². Wydawałoby się też, że definiując własną politykę historyczną, która nie jest nauką, a metodą polityki oddziaływania na społeczeństwo, będzie ona budować nową tożsamość Białorusinów. Polityka pamięci bez wątpienia jest kontrowersyjnym narzędziem, zdolnym nie tylko do budowania pozytywnego obrazu przeszłości (w ujęciu jej autorów), ale też do negatywnego oddziaływania na formowanie się społeczeństwa obywatelskiego i podważania konstytuujących go idei liberalizmu i demokracji, uderzania w swobodę badań naukowych. Instytucje narodowe i państwowe w Europie Środkowej i Wschodniej, sięgając po nią, współcześnie mają skłonność do nagminnego uwypuklania „wszystkich czynników[ów], które wzmagają uświadomienie członkom grupy mniejszościowej jej sytuację upośledzenia i podporządkowania społecznego, gospodarczego, czy politycznego, prowadzą[c] do wzmocnienia etniczności przez wzrost zainteresowania własną tożsamością etniczną”¹³. W kontekście współczesnego życia politycznego na Białorusi należy zaznaczyć, że nie dostrzegamy tam takich działań w skali pozwalającej zrównać je z sąsiadami, co nie znaczy, że państwo białoruskie nie prowadzi własnej polityki historycznej¹⁴.

Za przykład, dla wykazania jej specyfiki, może posłużyć legenda Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej Hromady. Nie stała się ona w obecnej mitologii państwowej klasycznym *lieu de memoire*, bo nie wpisuje się w obowiązujące wzorce wywodzące się z epoki ZSRR. Pomimo ideologicznej zbieżności między programem partii a polityką współczesnego państwa białoruskiego obraz Hromady nie jest wykorzystywany również w obawie przed etniczacją nie tylko przeszłości, ale i współczesności.

Początki organizacyjne działalności Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej Hromady związane są z utworzeniem 25 czerwca 1925 r. w Warszawie, pod taką właśnie nazwą, klubu poselskiego. Najwybitniejszymi jego działaczami byli: Bronisław Taraszkiewicz, Szymon Rak-Michajłowski, Paweł Wołoszyn i Piotr

¹² К. Клесман, *Палітыка гісторыі і калектыўны ўспамін: паняцці, праблемы і гістарычныя прыклады*, [w:] А.Ф. Смалянчук (red.), *Номо Historicus*, Вільня 2008, s. 350.

¹³ E. Nowicka, *Etniczność a sytuacja mniejszościowa*, „Przegląd Polonijny” 1989, nr 1, s. 55.

¹⁴ Szerzej zob. np.: Z.J. Winnicki, *Współczesna doktryna i historiografia białoruska (po roku 1989) wobec Polski i polskości*, Wrocław 2003; *idem*, *Ideologia państwowa Republiki Białoruś*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy” 2014, t. 13/14, s. 128–164; Я.С. Яскевич, *Идеология белорусского государства и национальная идея: история и современность*, „Вестник Белорусского государственного экономического университета” 2005, № 6, s. 78–83.

Miotła. Na bazie klubu poselskiego w 1926 r. sformowano partię polityczną, która nadzwyczaj sprawnie przystąpiła do tworzenia sieci terenowej. Podstawową strukturą partii były komórki, których liczba w okresie szczytowym sięgała 2 tys., „pokrywających swą siecią całą Białoruś”¹⁵. Stały się one bazą dla odgrywających kluczową funkcję komitetów powiatowych partii. Na czele partii stał Komitet Centralny, a na przewodniczącego wybrano Bronisława Taraszkiewicza. Do składu Komitetu weszli też pozostali wyżej wymienieni posłowie białoruscy. Kierownikiem Sekretariatu Centralnego BWRH początkowo był Szymon Rak-Michajłowski, a następnie Maksym Bursewicz.

Działalność BWRH wzniciła masową aktywizację społeczności białoruskiej. Według często powtarzanych szacunków w szeregi partii w ciągu zaledwie kilku miesięcy miało wstąpić ponad 100 tys. członków. Żywiłowe zaangażowanie białoruskiej ludności wiejskiej w życie polityczne sygnalizowało wzmocnienie się jej więzi wspólnotowej. BWRH, formując program, obok celów ekonomicznych umieszczała bowiem ważne dla niej postulaty narodowe (prawo do języka), oddziałując na formowanie się tożsamości narodowej. Siła partii była tak duża, że w niektórych przypadkach członkowie nielegalnej Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi (KPZB), mający tylko inicjować jej działanie, zdecydowali się przejść na legalny grunt i zaangażować się w ruch hromadowski¹⁶. Ekspansja Hromady widoczna była także na obszarze białoruskich instytucji narodowych. Oddziaływała ona na wileński Białoruski Komitet Narodowy i Towarzystwo Szkoły Białoruskiej, przyciągała do swoich szeregów działaczy reprezentujących inne nurty polityczne, a przede wszystkim przyczyniła się do ożywienia lokalnego życia, inicjując zakładanie bibliotek, świetlic, zespołów teatralnych i spółdzielni.

Rozwój BWRH zaniepokoił polskie władze państwowe. Skutkowało to m.in. rozpoczęciem działań na rzecz likwidacji Hromady. Zainicjowanie ich w końcu 1926 r., początkowo drogą sankcji politycznych i ograniczeniem działalności, na początku następnego roku doprowadziło do decyzji o delegalizacji partii. Siłowa metoda likwidacji partii, rozpędzanie zjazdów partyjnych i aresztowanie kierownictwa oraz późniejsze procesy polityczne wpłynęły na wytworzenie legendy organizacji. Według Wojciecha Śleszyńskiego brak szerszej reakcji na rozwiązanie partii potwierdził bierność społeczności białoruskiej. Jednocześnie jej delegalizacja popychała Białorusinów w kierunku orientacji na ZSRR¹⁷.

¹⁵ *Sprawa „Białoruskiej Hromady”*, „Gazeta Kielecka” 1927, nr 8 (27 stycznia), s. 1.

¹⁶ У. Палуян, *Беларуская сялянска-рабочая грамада*, Мінск 1967, s. 159; *Dyskusja*, „Notatki Noteckie” 1969, nr 2/51, s. 38; P. Cichoracki, *Komuniści na Polesiu w latach 1921–1939*, Łomianki 2016, s. 114–115.

¹⁷ W. Śleszyński, *Białoruska działalność dywersyjna w pierwszej połowie lat dwudziestych i formowanie się Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej Hromady*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2008, nr 29, s. 191.

Pomimo przekonania historyków zajmujących się dziejami BWRH, że partia odegrała bardzo ważną rolę w życiu politycznym Białorusinów w II Rzeczypospolitej¹⁸, ruch hromadowski długo nie miał bogatej historiografii. Również ostatnia dekada XX w. nie była nazbyt obfita w badania i publikacje naukowe poświęcone tej partii. Na łamach „Białoruskich Zeszytów Historycznych” w latach 1994–2003 ukazał się zaledwie jeden tekst w pełni poświęcony tej problematyce¹⁹. Dopiero następane lata przyniosły jakościową zmianę²⁰.

Specyfikę interpretacji dziejów BWRH doskonale widać na przykładzie historiografii radzieckiej. Pomimo utożsamiania przez nią partii z radykalnym ruchem lewicowym odnajdujemy w niej tylko jedną monografię książkową poświęconą Hromadzie. Jest nią opublikowana w końcu lat 60. XX w. praca Ūadzimira Pałujana²¹. W czasach radzieckich uważano ją za „wzorcowo-pokazową [pracę] dla beeserowskich historyków”, dla których BWRH nie była symbolem ruchu komunistycznego²², lecz „przedstawicielką rewolucyjnej drobnej burżuazji”²³. Pa-

¹⁸ А. Быстрык, *Стан даследавання праблематыкі БСРГ*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2014, nr 42, s. 97.

¹⁹ Zob. W. Choruży, *Artykuły, komunikaty, materiały biograficzne i materiały źródłowe zamieszczone w „Białoruskich Zeszytach Historycznych” w numerach 1–20 (1994–2003)*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2004, nr 22, s. 329–346; *idem*, *Działalność Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej Hromady w powiecie białostockim, bielskim i sokólskim w latach 1925–1927*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 1994, nr 1, s. 40–62.

²⁰ W. Śleszyński, *op. cit.*, s. 183–191; M. Ocytko, *Hromada w ocenie Białoruskiej Chrześcijańskiej Demokracji*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2008, nr 29, s. 192–201. Zob. też: Я. Мірановіч, *Барацьба санацыйных уладаў са спадчынай Грамады*, „Гістарычны альманах” 2006, т. 12, s. 51–57; А.Ф. Смалянчук, *Разгром „Грамады”: за кулісамі палітычнага скандалу*, „Гістарычны альманах” 2003, т. 8, s. 214–227; *idem*, *Разгром „Грамады” на старонках польскага віленскага друку („Пиэглэнд Віленьскі”, „Кур’ер Віленьскі”, „Слова”)*, „Гістарычны альманах” 2006, т. 12, s. 79–86; *idem*, *Васіль Рагуля і Фабіян Ярэмч у абароне Грамады 1927 г.*, „Гістарычны альманах” 2006, т. 12, s. 171–184; А. Пашкевіч, *Тэрытарыяльная ці нацыянальная? Дыскусія аб Грамадзе на III канферэнцыі Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі*, „Гістарычны альманах” 2006, т. 12, s. 163–170; *idem*, *Беларуская сялянска-работніцкая Грамада ў першае паўгоддзе існавання (чэрвень-снежань 1925 г.)*, „Гістарычны альманах” 2006, т. 12, s. 23–36; А. Вашкевіч, *Да пытання аб узаемаадносінах Беларускай хрысціянскай дэмакратыі і Беларускай сялянска-работніцкай Грамады. 1925–1927 г.*, „Гістарычны альманах” 2006, т. 12, s. 37–50; С. Токць, *Дзейнасць гурткаў БСРГ у Бершталёўскай гміне Гарадзенскага павету*, „Гістарычны альманах” 2006, т. 12, s. 58–63; А. Чарнякевіч, *Беларускія паланнафілы і Грамада. 1925 – пачатак 1927 г.*, „Гістарычны альманах” 2006, т. 12, s. 64–78; В.П. Гарматны, *Аграрнае пытанне ў праграме Беларускай сялянска-работніцкай грамады (1925–1927)*, „Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя А: Гуманітарныя навукі” 2012, № 1, s. 41–46; С. Чыгрын, *Ігар Бурсевіч: следы за бацькам*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2010, nr 34, s. 121–135.

²¹ У. Палуян, *Беларуская сялянска-рабочая грамада*, Мінск 1967. Zob. też: В.А. Полуян, И.В. Полуян, *Революционное и национально-освободительное движение в Западной Белоруссии в 1920–1939 гг.*, Минск 1962.

²² А. Быстрык, *op. cit.*, s. 97–100.

²³ Л. Якаўлеў, *Заходняя Беларусь*, Менск 1931, s. 64.

radoksem było przy tym, iż Hromadę – jako organizację komunizującą – z czasem zaczęto wpisywać w historię KPZB.

Różnice w historiografii państw komunistycznych w powojennej Europie Wschodniej doskonale widoczne są na przykładzie polskich opracowań poświęconych białoruskiemu ruchowi lewicowemu²⁴. Odgrywająca w nich wiodącą rolę Aleksandra Bergman potwierdziła, podważaną w ZSRR, inicjującą rolę komunistów w inspirowaniu ruchu hromadowskiego i jednocześnie masowy charakter organizacji, w której znalazły się osoby utożsamiane z różnymi (nie tylko socjalistycznymi) orientacjami politycznymi²⁵. Zwrócenie w Polsce uwagi na działalność BWRH (przed 1989 r.) było konsekwencją ideologizacji przeszłości ruchów lewicowych oraz próbą wykorzystania dla tych celów mniejszości białoruskiej zamieszkującej we wschodniej części kraju²⁶. W oficjalnym stanowisku historiografii peerelowskiej prace nad dziejami BWRH próbowano przedstawiać jako element „polskiego zainteresowania językiem i kulturą białoruską”²⁷.

Tuż po powstaniu BWRH doszło do pierwszych dyskusji wokół roli, jaką organizacja odgrywała w społeczeństwie białoruskim²⁸. Współczesny historyk, Sła-

²⁴ A. Быстрык, *op. cit.*, s. 100–101. Zob. A. Бергман, *Слова пра Браніслава Тарашкевіча: Гістарычны жыццяпіс*, Мінск 1996; *eadem*, *Białoruska Włościańsko-Robotnicza Hromada*, „Z Pola Walki” 1962, nr 3, s. 73–79; *eadem*, *Rzecz o Bronisławie Taraszkiewiczu*, Warszawa 1977; *eadem*, *Sprawy białoruskie w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1984. Zob. też: B. Podoski, *Białoruska Włościańsko-Robotnicza Hromada*, „Bellona” 1958, t. 6, s. 205–207; G. Onacik, *Białoruska Włościańska Hromada*, [w:] *Materiały z sesji popularno-naukowej poświęconej działalności Komunistycznej Partii Polski na terenie Białostoczczyzny*, Białystok 1960, s. 101–130.

²⁵ A. Bergman, *Sprawy białoruskie...*, s. 117.

²⁶ Zob. np.: *Powstanie i działalność Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej Hromady na Białostoczczyźnie. Materiały z sesji popularnonaukowej*, red. M. Nosowicz, Białystok 1973.

²⁷ A. Barszczewski, *Polskie zainteresowania językiem i kulturą białoruską w XIX i XX wieku*, „Notatki Noteckie” 1969, nr 2/51, s. 13–20. Józef Kowalski twierdził: „Takie niespotykane wówczas w Europie zjawisko, jak powstanie w odpowiedzi na ucisk narodowy i społeczny 100-tysięcznej Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej Hromady, związanej z ruchem komunistycznym, miało u swego podłoża, jako czynnik nader istotny, wielkie osiągnięcia społeczne i narodowo-kulturalne BSRR, której istnienie i rozwój otwierały nowe perspektywy również przed Białorusią Zachodnią. Te osiągnięcia wywarły – jak to uwidoczniło się zwłaszcza na przykładzie ewolucji ideowej Bronisława Taraszkiewicza – również głęboki wpływ na postawę patriotycznej i demokratycznej części inteligencji białoruskiej, która rozczarowana polityką polskich klas posiadających związała się z białoruskim i polskim ruchem rewolucyjnym”. Zob. *Dyskusja*, s. 34.

²⁸ Problem ten w 1931 r. został podjęty na łamach pisma „Białaruskaja Krynica”. W jednym z numerów pisano: „Czym była Hromada? [...] Nie była partią w zachodnioeuropejskim znaczeniu zrzeszającą jednostki o jednakowym polityczno-społecznym światopoglądzie, nie był to też blok partii; była to doprawdy *gromada* – duża grupa, wielki zespół ludzi, ruch społeczny w najszerszym tego słowa znaczeniu. Można ją porównać do gromady ludzi idących jednym gościńcem, jadących jednym wozem albo do gromady żyjących w jednej miejscowości. Była to gromada wszystkich skrzywdzonych i niezadowolonych z polityki polskiej na ziemiach białoruskich. W Hromadzie byli i komuniści, i narodowcy, nacjonałiści i internacjonałiści, wierzący i niewierzący, chłopci, robotni-

womir Iwaniuk, postrzega BWRH jako formację, na bazie której ukształtowały się trzy białoruskie nurty polityczne: lewica (KPZB), umiarkowani (Białoruski Związek Włościański, Białoruskie Prawosławne Zjednoczenie Demokratyczne i Białoruska Chrześcijańska Demokracja) i polonofile (Białoruska Radykalna Partia Ludowa)²⁹. Stanowisko to pozwala uwypuklić ewolucję białoruskiego ruchu politycznego. Dla nas ważniejsze są jednak te wnioski historyków, które odzwierciedlają opinię o formacji. Niektórzy z nich w Hromadzie widzą „wielki zryw narodowy ludu białoruskiego”³⁰. Dla innych „fenomen Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej Hromady jeszcze nie jest wyświetlony w należyтым stopniu”³¹, bo we „współczesnej białoruskiej historiografii BWRH [...] nie ma [nawet] ogólnej pracy o BWRH, napisanej z niezależnej pozycji”. Według historyka białoruskiego, Anatola Smalianczuka, należy „na nowo ocenić historię Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej Hromady. I na nową ją napisać”³².

Interesujące są też spostrzeżenia w odniesieniu do mitu BWRH kulturowanego wśród Białorusinów zamieszkujących w Polsce. Rozwój tej społeczności odbywał się w innych warunkach aniżeli na Białorusi Radzieckiej. Niemniej w klasycznej już pracy Eugeniusza Mironowicza, która odegrała niezmiernie ważną rolę w badaniach nad ruchem białoruskim, pamięć o działalności Hromady oceniana jest bardzo surowo. Historyk uważa, że „ruch hromadowski mimo swej masowości trwał bardzo krótko i nie wywarł trwałego piętna na postawach ludności białoruskiej Białostoczczyzny”³³. Podobne stanowisko zajmuje Wiesław Choruży, który wskazuje jednak, że „jeszcze niedawno najstarsi mieszkańcy Białostoczczyzny wspominali atmosferę ożywienia społecznego, jakie obserwowano w latach 1926–1927”³⁴, ale „program rozwoju kulturalnego, budowania wspólnoty opartej na więziach narodowych, nie wywarł zbyt dużego wpływu na późniejsze postawy ludności białoruskiej Białostoczczyzny”³⁵. Oceny te nie wydają się być w pełni do zaakceptowania³⁶. Współczesne odwoływanie się mieszkańców wspo-

cy i inteligencji – słowem ci wszyscy, którzy czuli się skrzywdzeni przez Polskę i z wyczekiwaniem zaczęli spoglądać na Wschód”. Cyt. za: M. Ocytko, *op. cit.*, s. 195.

²⁹ S. Iwaniuk, *Białoruskie organizacje na terenie Białegostoku i Białostoczczyzny – rys historyczny*, <http://sonca.org/bialoruskie-organizacje-na-terenie-biale-gostoku-i-bialostoczczyzny-rys-historyczny.html> [dostęp: 11.11.2015].

³⁰ К.І. Баландзін, А.Ц. Арбузаў, В.В. Шыбалка, *Барыс Кім – славуты сын беларускай зямлі*, [w:] *Сборник научных трудов сотрудников Кафедры «История, мировая и отечественная культура»*, ред. В.А. Божанова, Д.Н. Хромченко, Минск 2012, s. 164.

³¹ А. Быстрык, *op. cit.*, s. 97.

³² Cyt. za: *ibidem*, s. 104.

³³ E. Mironowicz, *Białorusini w Polsce 1944–1949*, Warszawa 1993, s. 58.

³⁴ W. Choruży, *Działalność...*, s. 40.

³⁵ *Ibidem*, s. 61.

³⁶ Por. A. Karpiuk, *Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne w latach siedemdziesiątych*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2004, nr 22, s. 126; W. Choruży, *Działalność...*, s. 40–41, przypis 1.

mnianego regionu do białoruskości w znacznej mierze jest możliwe właśnie dzięki pamięci o istnieniu ruchu hromadowskiego, pamięci jej rocznicowej celebracji w okresie peerelowskim, lokalnym publikacjom białoruskim (np. „Niwa”, „Biełaruski Kalandar”) czy pamięci o rozpadzionym zjeździe powiatowym w Starym Berezowie.

Współczesne zainteresowanie dziejami BWRH na Białorusi ma charakter procesu wykazującego systematyczny, choć ciągle powolny, wzrost. Z jednej strony odsłaniają to publikacje prasowe różniące się w swym przesłaniu od tekstów drukowanych w czasach radzieckich. Obecnie nie eksponują one już nagminnie wątków socjalnych i ideologicznych (komunizmu i socjalizmu), większą uwagę skupiając na czynniku narodowym. Z drugiej strony można dostrzec starania białoruskich historyków zmierzające do wpisania Hromady do współczesnej pamięci historycznej. Potrzeba, czy raczej zapotrzebowanie, na restytucję jej symboliki współgra z inicjatywami lokalnymi mającymi na celu upamiętnianie jej działaczy³⁷. Motyw ten ciągle jest obecny przede wszystkim w pozaoficjalnym, niepromowanym przez państwo wariacie interpretacji dziejów Białorusi. Przykładem tego może być chociażby dyskusja społeczna nad potrzebą zmiany nazw ulic³⁸.

Poszukując hromadowskich symboli *lieux de mémoire*, warto zwrócić uwagę, że tylko nieliczni działacze tego środowiska doczekali się upamiętnienia jako patroni ulic miast białoruskich. *Notabene* nie zawsze to fakt przynależności do tej formacji decydował o ich wyborze. Miejsca upamiętnień działaczy Hromady znajdujemy także na Litwie i w Polsce. W obu krajach powstały one z inicjatywy lokalnych środowisk mniejszości białoruskiej. W pierwszym przypadku odpowiednie zabiegi podjęto w latach 90. XX w. Pozwoliły one na ufundowanie tablic pamiątkowych, w szczególności w Wilnie³⁹. W drugim należy wspomnieć chociażby o Bielsku Podlaskim w województwie podlaskim, w którym działa liceum ogólnokształcące (z białoruskim językiem nauczania jako dodatkowym) noszące od 1969 r. imię Bronisława Taraszkiewicza. We wspomnianym miasteczku jest też ulica, która otrzymała nazwę na jego cześć. W danym przypadku większą rolę przy wyborze patrona odgrywało jednak chyba to, że Taraszkiewicz był twórcą gramatyki białoruskiej i jednym z tłumaczy na język białoruski *Pana Tadeusza* aniżeli uczestnikiem ruchu hromadowskiego.

³⁷ *Сябар БХД прапануе назваць новыя вуліцы ў Слоніме ў гонар Станкевіча*, <http://bchd.info/6785-syabar-bhd-prapanue-nazvac-novyua-vulcy-slonme-gonar-slavutyh-zemlyako.html> [dostęp: 11.11.2015].

³⁸ *Якыя вуліцы вы перайменавалы б у вашым горадзе найперш і чаму?*, „Свабода” 2007, № 40, s. 2, 4.

³⁹ *Беларускія помнікі за мяжою*, www.svaboda.org/a/24842684.html [dostęp: 11.11.2015].

Współcześnie na Białorusi sporadycznie można odnaleźć ulice, które noszą nazwy nadane na cześć najwybitniejszych działaczy Hromady. Dotyczy to przede wszystkim wspomnianego Bronisława Taraszkiewicza, który stał się patronem ulic jedynie w Radoszkowiczach, Mińsku i Mołodecznie, oraz Szymona Raka-Michajłowskiego, który patronuje ulicy w Mołodecznie. Tablice pamiątkowe upamiętniające Bronisława Taraszkiewicza wmurowano w Mołodecznie⁴⁰, a Szymona Raka-Michajłowskiego – we wsiach Maksimówka w rejonie mołodeczańskim i Boruny w rejonie oszmiańskim. Tablicę pamiątkową poświęconą innemu działaczowi tej partii, poecie i literaturoznawcy Ignacemu Dworczaninowi, odsłonięto w 1983 r. w jego rodzinnych Pogirach, a w 1989 r. ustanowiono poświęcony mu pomnik w Działławie (Zdziecioł)⁴¹. Ewenementem ciągle jest prywatne muzeum im. Anatola Biełego w Starych Dworach, w ekspozycji którego można odnaleźć sylwetki działaczy Hromady (np. Antona Łuckiewicza)⁴².

Bardzo ważnym miejscem odwzorowującym współczesną historyczną pamięć wspólnoty są publikacje internetowe. Można by tu posłużyć się przykładem Wikipedii. Wśród 291 notowanych w niej języków białoruski zajmuje 52. miejsce, a jego wariant *taraszkiewica* – 71.⁴³ W obu przygotowano hasła „Białoruska Włociańsko-Robotnicza Hromada”, mimo że różnią się w swej formie, są krótkie i zaopatrzone w skromny aparat naukowy. Hasło takie pojawia się też w czterech innych wersjach językowych: angielskiej, polskiej, rosyjskiej i ukraińskiej. Stosując narzędzia wyszukiwujące, jesteśmy w stanie wskazać na częstotliwość jego występowania w innych publikacjach. Pod tym względem, porównując dane z listopada 2015 r. i początku kwietnia 2017 r., można dostrzec pewne istotne zmiany. Jedna z najpopularniejszych wyszukiwarek (Google) po wprowadzeniu terminu w języku białoruskim „Białoruska Włociańsko-Robotnicza Hromada” odsyłała w 2015 r. do 2270 tekstów, w których pojawiało się to hasło, zaś dwa lata później – do 2810 tekstów. Odpowiednio w języku angielskim ilość ta wynosiła 381 i 440, polskim – 850 i 778, rosyjskim – 1280 i 2200 oraz ukraińskim – 144 i 101. Porównując hasła wyświetlane w tych samych okresach po sformowaniu zapytania o czołowych działaczy BWRH, otrzymano następujące wyniki: Bronisław Taraszkiewicz (Браніслаў Тарашкевіч)⁴⁴ – 20 600 odnośników w 2015 r.

⁴⁰ *Месцы памяці ахвяраў камунізму ў Беларусі*, ред. А. Камінска, Лейпцыг 2010, s. 206–207.

⁴¹ А. Ліс, *Хрэстаматыя ад Дварчаніна*, „Новы час online”, http://novychas.by/asoba/chrestamatyja_ad_dvarcanina [dostęp: 11.11.2015].

⁴² С. Балай, *Самы вялікі прыватны музей у Беларусі: месца, дзе сабраліся Геніюш, Багдановіч і Каліноўскі*, <https://news.tut.by/culture/382876.html> [dostęp: 11.11.2015].

⁴³ *Podstawowy ranking międzyjęzykowy*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Podstawowy_ranking_mi%C4%99dzy%C4%99zykowy [dostęp: 11.11.2015].

⁴⁴ Pytanie formowano w języku białoruskim, którego postać zawarto w nawiasach. Niekiedy, dla uściślenia odpowiedzi, dodawano imię ojca.

i 27 700 w 2017 r.⁴⁵, Szymon Rak-Michajłowski (Сымон Рак-Міхайлоўскі) – 3070 i 3310, Piotr Miotła (Пятро Мятла) – 163 i 257⁴⁶, Paweł Wołoszyn (Павел Валашын) – 426 i 418⁴⁷.

Powyższe dane nie są miarodajne dla określenia pełnego zakresu informacji, chociażby ze względu na pominięcie różnych wariantów wybranych hasel. Poza tym skorzystano tylko z jednej wyszukiwarki i najprostszej metody statystycznej, z pominięciem innych narzędzi służących do przeszukiwania Internetu. Porównanie uzyskanych danych pozwala jednak na dostrzeżenie pewnej, niekiedy bardzo wyraźnej, tendencji wzrostu liczby publikacji oraz zwiększenia zainteresowania nimi. Nawet gdy uwzględnimy, że pamięć o większości działaczy Hromady jest bardzo słabo odwzorowana w mediach cyfrowych, nie może to przysłańać obecności ogólnej tendencji formowania się wśród białoruskich odbiorców (czytelników) nowego wyobrażenia o roli opisywanej formacji.

Działalność BWRH – czy raczej jej mit – w wymiarze teoretycznym może być postrzegana jako źródło dla białoruskich *lieux de memoire*⁴⁸, personifikacja potencjału ruchu narodowego, który zmagając się z przeciwnościami, wspinał się na wschodnioeuropejską scenę polityczną. Może też stać się materiałem dla legendy o elicie, która w dobie najnowszej często jest utożsamiana z elitami partyjnymi, które przez zdolność dostrzegania kierunku ewolucji dążą do celu (jego realizacji), oddziałując na masy z zamiarem kreacji określonego systemu war-

⁴⁵ Przy zapytaniu Bronisław Adamowicz Taraszkiewicz (Браніслаў Адамавіч Тарашкевіч) w listopadzie 2015 r. – 439 tekstów, a w kwietniu 2017 r. – 1580.

⁴⁶ Przy zapytaniu Piotr Wasylewicz Miotła (Пятро Васільевіч Мятла) w listopadzie 2015 r. – 7 tekstów, a w kwietniu 2017 r. – 10.

⁴⁷ Przy zapytaniu Paweł Piotrowicz Wołoszyn (Павел Пятровіч Валашын) w listopadzie 2015 r. – 77 tekstów, a w kwietniu 2017 r. – 109.

⁴⁸ Definiując to pojęcie, Pierre Nora (*op. cit.*, s. 6–7) pisał: „*Lieux de memoire* rodzą się z poczucia, że nie istnieje spontaniczna pamięć, że musimy umyślnie tworzyć archiwa, utrzymywać rocznice, organizować obchody, wygłaszać mowy pochwalne i uwierzytelniać rachunki, ponieważ wszystkie te działania przestały sprawiać wrażenie naturalnych. Dokonywana przez niektóre mniejszości obrona uprzywilejowanej pamięci, która wycofuje się do zazdrośnie strzeżonych enklaw, zdecydowanie potwierdza w tym sensie prawdę *lieux de memoire* – bez czujnego upamiętniania wkrótce porwie je historia. Opieramy nasze tożsamości na takich bastionach, lecz gdyby to, czego one bronią, nie było zagrożone, nie byłoby potrzeby ich budowania. I odwrotnie, gdyby uruchomione przez nie wspomnienia miały być uwolnione, byłyby bezużyteczne; gdyby historia nie zawłaszczala pamięci, deformując ją i przekształcając, przenikając i paraliżując, nie istniałyby *lieux de memoire*. W rzeczywistości *lieux de memoire* tworzy sam ruch przyciągania i odpychania – to momenty historii oderwane od jej ruchu, a potem do niego powracające; już niezupełnie żywe, a jednak nie całkiem martwe, niczym muszle pozostawione przez odpływ na brzegu morza żywej pamięci”.

tości⁴⁹. W końcu przecież organizacje polityczne w ogóle, czy w szczególności „partie – jak pisze Susan J. Tolchin – są metaforą społeczeństwa, odzwierciedlają wszystkie jego wątpliwości i przeciwstawności tak charakterystyczne dla zmieniającego się świata”⁵⁰. Wskazywanie ich miejsca w dziejach minionych związane jest z przypominaniem ich niedawnej roli i funkcji. Dostrzec to można na przykładzie wyobrażenia o roli BWRH – partii, która głosiła ideę solidarności interesów społecznych i odwoływała się do wspólnoty etnicznej społeczności wytrwale trwającej przy swej odrębności. Utożsamiająca się z nią skromna liczebnie inteligencja demonstrowała postawę obronną, ale potrafiła zainicjować okazjonalne przyspieszenie procesów narodotwórczych. Element ten nie jest brany, jak już wspomniano, pod uwagę we współczesnej oficjalnej polityce historycznej Białorusi czy – jak określa ją Zdzisław Julian Winnicki – „ideologii państwowej Republiki Białoruś”. Próba upowszechnienia na Białorusi alternatywnych tradycji historycznych odwołujących się do kanonu dwudziestowiecznych instytucji ruchu narodowego, w którym znajdzie się miejsce dla BWRH, ciągle zmagają się z oficjalnym stanowiskiem władz, które nie promując narodowych wariantów pamięci historycznej, wcale nie unikają polityzacji historii i nieprzypadkowo wołają eksploatować stare wzorce⁵¹.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Barszczewski A., *Polskie zainteresowania językiem i kulturą białoruską w XIX i XX wieku*, „Notatki Noteckie” 1969, nr 2/51, s. 13–20.
- Bergman A., *Białoruska Włóściańsko-Robotnicza Hromada*, „Z Pola Walki” 1962, nr 3, s. 73–79.
- Bergman A., *Rzecz o Bronisławie Taraszkiewicz*, Warszawa 1977.
- Bergman A., *Sprawy białoruskie w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1984.
- Bortnowska K., *Narodowa rekonstrukcja procesu historycznoliterackiego na Białorusi*, „Acta Albarruthenica” 2014, t. 14, s. 337–346.
- Choruży W., *Artykuły, komunikaty, materiały biograficzne i materiały źródłowe zamieszczone w „Białoruskich Zeszytach Historycznych” w numerach 1–20 (1994–2003)*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2004, nr 22, s. 329–346.
- Choruży W., *Działalność Białoruskiej Włóściańsko-Robotniczej Hromady w powiecie białostockim, bielskim i sokólskim w latach 1925–1927*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 1994, nr 1, s. 40–62.
- Cichoracki P., *Komuniści na Polesiu w latach 1921–1939*, Łomianki 2016.

⁴⁹ G. Pridham, *The Dynamics of Democratization: A Comparative Approach*, London–New York 2000, s. 319–320.

⁵⁰ S.J. Tolchin, *Parties and the Millennium*, [w:] *Political Parties and the Collapse of the Old Orders*, eds. J.K. White, P.J. Davies, Albany 1998, s. 223.

⁵¹ Г. Сагановіч, *Беларуская гістарыяграфія ў ацэнках гісторыкаў*, „Беларускі Гістарычны Агляд” 2010, т. 17 (1–2), s. 226.

- Dyskusja, „Notatki Noteckie” 1969, nr 2/51, s. 34–38.
- Hobsbawm E., *Tradycja wynaleziona*, Kraków 2008.
- Iwaniuk S., *Białoruskie organizacje na terenie Białegostoku i Białostoczczyzny – rys historyczny*, <http://sonca.org/bialoruskie-organizacje-na-terenie-bialehostoku-i-bialostoczczyzny-rys-historyczny.html> [dostęp: 11.11.2015].
- Karpiuk A., *Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne w latach siedemdziesiątych*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2004, nr 22.
- Milardović A., *Three Aspects of Dealing with the Past European experiences: A political science approach*, [w:] *Confronting the Past: European Experiences*, eds. D. Pauković, V. Pavlaković, V. Raos, Zagreb 2012, s. 17–26.
- Mironowicz E., *Białorusini w Polsce 1944–1949*, Warszawa 1993.
- Nora P., *Między pamięcią i historią: Les lieux de Mémoire*, „Tytuł Roboczy: Archiwum” 2009, nr 2, s. 6, s. 4–12.
- Nowicka E., *Etniczność a sytuacja mniejszościowa*, „Przegląd Polonijny” 1989, nr 1, s. 43–57.
- Ocytko M., *Hromada w ocenie Białoruskiej Chrześcijańskiej Demokracji*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2008, nr 29, s. 192–201.
- Onacik G., *Białoruska Włościańska Hromada*, [w:] *Materiały z sesji popularno-naukowej poświęconej działalności Komunistycznej Partii Polski na terenie Białostoczczyzny*, Białystok 1960, s. 101–130.
- Podoski B., *Białoruska Włościańsko-Robotnicza Hromada*, „Bellona” 1958, t. 6, s. 205–207.
- Podstawowy ranking międzyjęzykowy*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Podstawowy_ranking_mi%C4%99dzyj%C4%99zykowy [dostęp: 11.11.2015].
- Powstanie i działalność Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej Hromady na Białostoczczyźnie. Materiały z sesji popularnonaukowej*, red. M. Nosowicz, Białystok 1973.
- Pridham G., *The Dynamics of Democratization: A Comparative Approach*, London–New York 2000.
- Prutsch M.J., *European Historical Memory: Policies, Challenges and Perspectives. Note*, Brussels 2013.
- Saifullayeu A., *Mityczne konstruowanie przeszłości historycznej. Przypadek Białorusi na przełomie XIX i XX wieku*, „Acta Albaruthenica” 2014, t. 14, s. 285–297.
- Smalanczuk A., *Problemy rozwoju białoruskiej historiografii postsowieckiej albo nauka pod jarzmem „sowieckości”*, „Studia Białorutenistyczne” 2011, nr 5, s. 87–105.
- Sprawa „Białoruskiej Hromady”*, „Gazeta Kielecka” 1927, nr 8 (27 stycznia).
- Szarkowska A., *Świadomość i pamięć historyczna*, [w:] *Terror i konspiracja. Młodzież wobec indoktrynacji komunistycznej 1945–1956*, red. E.J. Kryńska, Białystok 2004.
- Szpociński A., *Kanon historyczny*, „Studia Socjologiczne” 1983, nr 4, s. 129–146.
- Śleszyński W., *Białoruska działalność dywersyjna w pierwszej połowie lat dwudziestych i formowanie się Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej Hromady*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2008, nr 29, s. 183–191.
- Tolchin S.J., *Parties and the Millennium*, [w:] *Political Parties and the Collapse of the Old Orders*, eds. J.K. White, P.J. Davies, Albany 1998.
- Winnicki Z.J., *Ideologia państwowa Republiki Białoruś*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy” 2014, t. 13/14, s. 128–164.
- Winnicki Z.J., *Współczesna doktryna i historiografia białoruska (po roku 1989) wobec Polski i polskości*, Wrocław 2003.

Literatura w języku białoruskim

- Балай С., *Самы вялікі прыватны музей у Беларусі: месца, дзе сабраліся Геніюш, Багдановіч і Каліноўскі*, <https://news.tut.by/culture/382876.html> [dostęp: 11.11.2015].

- Баландзін К.І., Арбузаў А.Ц., Шыбалка В.В., *Барыс Кіт – славуты сын беларускай зямлі*, [w:] *Сборник научных трудов сотрудников Кафедры «История, мировая и отечественная культура»*, ред. В.А. Божанова, Д.Н. Хромченко, Минск 2012.
- Беларускія помнікі за мяжою, www.svaboda.org/a/24842684.html [dostęp: 11.11.2015].
- Бергман А., *Слова пра Браніслава Тарашкевіча: Гістарычны жыццяпіс*, Мінск 1996.
- Быстрык А., *Стан даследавання праблематыкі БСРГ*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2014, nr 42, s. 97–119.
- Вашкевіч А., *Да пытання аб узаемаадносінах Беларускай хрысціянскай дэмакратыі і Беларускай сялянска-работніцкай Грамады. 1925–1927 г.*, „Гістарычны альманах” 2006, т. 12, s. 37–50.
- Гарматны В.П., *Аграрнае пытанне ў праграме Беларускай сялянска-работніцкай грамады (1925–1927)*, „Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя А: Гуманітарныя навукі” 2012, № 1, s. 41–46.
- Клесман К., *Палітыка гісторыі і калектыўны ўспамін: паняцці, праблемы і гістарычны прыклад*, [w:] А.Ф. Смелянчук (ред.), *Номо Historicus*, Вільня 2008, s. 350–360.
- Ліс А., *Хрэстаматыя ад Дварчаніна*, „Новы час online”, http://novychas.by/asoba/chrestamatuja_ad_dvarcanina [dostęp: 11.11.2015].
- Месцы памяці ахвяраў камунізму ў Беларусі*, ред. А. Камінска, Лейпцыг 2010.
- Мірановіч Я., *Барацьба санацыйных уладаў са спадчынай Грамады*, „Гістарычны альманах” 2006, т. 12, s. 51–57.
- Палуян У., *Беларуская сялянска-рабочая грамада*, Мінск 1967.
- Полуян В.А., Полуян И.В., *Революционное и национально-освободительное движение в Западной Белоруссии в 1920–1939 гг.*, Минск 1962.
- Пашкевіч А., *Беларуская сялянска-работніцкая Грамада ў першае паўгоддзе існавання (чэрвень–снежань 1925 г.)*, „Гістарычны альманах” 2006, т. 12, s. 23–36.
- Пашкевіч А., *Тэрытарыяльная ці нацыянальная? Дыскусія аб Грамадзе на III канферэнцыі Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі*, „Гістарычны альманах” 2006, т. 12, s. 163–170.
- Пушкін І.А., *Удзел нацыянальных меншасцей у грамадска-палітычным жыцці Савецкай Беларусі (1919–1990 гг.)*, Мінск 2010.
- Сагановіч Г., *Беларуская гістарыяграфія ў ацэнках гісторыкаў*, „Беларускі Гістарычны Агляд” 2010, т. 17 (1–2), s. 225–229.
- Смелянчук А., *Васіль Рагуля і Фабіян Ярэмч у абароне Грамады 1927 г.*, „Гістарычны альманах” 2006, т. 12, s. 171–184.
- Смелянчук А., *Разгром „Грамады” на старонках польскага віленскага друку („Пішэглэнд Віленскі”, „Кур’ер Віленскі”, „Слова”)*, „Гістарычны альманах” 2006, т. 12, s. 79–86.
- Смелянчук А., *Разгром „Грамады”: за кулісамі палітычнага скандалу*, „Гістарычны альманах” 2003, т. 8, s. 214–227.
- Сябар БХД прапануе назваць новыя вуліцы ў Слоніме ў гонар Станкевіча*, <http://bchd.info/6785-syabar-bhd-prapanue-nazvac-novyya-vulcy-slonme-gonar-slavutyh-zemlyako.html> [dostęp: 11.11.2015].
- Токць С., *Дзейнасць гурткоў БСРГ у Берытаўскай гміне Гарадзенскага павету*, „Гістарычны альманах” 2006, т. 12, s. 58–63.
- Чарнякевіч А., *Беларускія паланавыя і Грамада. 1925 – пачатак 1927 г.*, „Гістарычны альманах” 2006, т. 12, s. 64–78.
- Чыгрын С., *Ігар Бурсевіч: следы за бацькам*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2010, nr 34, s. 121–135.
- Якаўлеў Л., *Заходняя Беларусь*, Менск 1931.
- Якыя вуліцы вы перайменавалі б у вашым горадзе найперш і чаму?*, „Свабода” 2007, № 40.

Яскевич Я.С., *Идеология белорусского государства и национальная идея: история и современность*, „Вестник Белорусского государственного экономического университета” 2005, № 6, s. 78–83.

SUMMARY

The paper discusses the issues of the Belarusian Peasants' and Workers' Union (*Hramada*) in modern Belarusian historical traditions. The *Hramada* had existed very briefly (1926–1927), but in a very short period of time lots of Belarusians had joined it. Because of its great popularity, the *Hramada* was the most influential party in the history of the Belarusian national movement. Despite its extreme-left social and political orientation, in the Soviet historiography that party had never been described as the communist one. That kind of the attitude is also employed by present Belarusian official state ideology. But the past of the formation, that had left a mark on the biography of the majority of Belarusian nationalists in the Second Polish Republic, is not the piece of the Belarusian historical memories yet.

Keywords: the Belarusian Peasants' and Workers' Union (*Hramada*); Belarusian national movement; historical tradition; Belarusians in the Second Polish Republic